

онога што се у античком свету зове претставничким системом управљања: суверена претставничка тела јављају се у антици само у савезима, као суперструктура, и она не негирају принцип непосредне управе, који се одржава како у државама-чланицама тако, делимично, и у самом савезу.

Изгледа готово парадоксално да се може говорити о претставничком систему у оквиру Римског царства. Чињеница је, међутим, да су се под туторством Римљана одржали у хеленском свету разни савези етничког карактера, на чијем су се челу налазила претставничка тела. Ларсен се у посебним студијама позабавио структуром већине тих савеза. Добија се утисак као да је претставнички систем у то време доживео своју највећу распрострањеност. Јер, узмимо само један пример: синедриони који су управљали македонским републикама организованим после Персејева пораза 167 г. били су права претставничка тела састављена од претставника *civitates* (градова или племена) и налазили су се на челу јединствене државе а не савеза држава⁷⁾. Сличан је случај био и у осталим савезима. Јасно је зашто се управо у ово време појављује термин којим се обележава овакав начин управе — *συνεδριακή πολιτεία*⁸⁾. Али овај претставнички систем нема много заједничког, ни по пореклу своје ни по суштини, са оним што се данас зове претставничким системом. Он се развија од савезних органа и састоји се од претставника држава, односно самоуправних јединица, у којима принцип непосредне управе изумири паралелно са гашењем грађанске свести. Ларсен је одлично истакао класни карактер провинцијских скупштина Римског царства и осветлио њихову улогу инструмента царске власти за држање провинција у покорности и миру. Ако су те скупштине, поред својих верских функција, имале и какав политички задатак, оне се ипак не могу сматрати органима политичке власти у једном царству где су се грађани све више претварали у поданике.

Ове примедбе начелног карактера не умањују вредност Ларсеновог дела. Оне имају за циљ да истакну суштинску разлику између онога што се зове „претставничким системом управљања у грчко-римском свету“ и савременог схватања тог система. Идеја да се путем бирања претставника омогући учешће у управљању државом многобројним масама, на једној пространој територији, остала је туђа антици.

Ф. Папазоглу Београд.

D-г BRANKO GAVELA, *Preistoriska arheologija*, I deo. Univerzitet u Beogradu; Nolit, Beograd 1956. 8°; 259 str.

У почетку 1957 године појавила се ова књига која задовољава велику потребу за једним у исти мах синтетичким и методичким стручним археолошким делом из опште преисторије у виду уџбеника на нашем језику. Уџбеник временски обухвата обимну и комплексну археолошку материју од дилuviјума до краја халштатског доба, третирајући најзначајнији археолошки материјал и износећи проблеме везане за њега са целе територије Европе, обухватајући донекле, а колико то захтева органска целина и онај с Оријента. Писац у овој књизи поставља проблеме опште преисториске археологије, износи њен метод и указује на могућности, оквири и пут за решавање проблематике коју ова научна дисциплина собом носи, разуме се приказујући студенту уједно и основни чињенички материјал. Аутор, дакле, не износи само факта, срећена научно на основу усвојеног принципа, него даје и целовиту слику о археологији, о њеном карактеру као друштвене науке, пре свега о њеној методи, што одговара намени дела. Он се краће осврће и на историјат преисториске археологије, као и на њену зависност и помоћ од других научних дисциплина. Писац нигде не прејудуцира археолошке закључке и не намеће читаоцу своје субјективно мишљење,

⁷⁾ Уп. Ф. Папазоглу, *Македонски прагови у римско доба*, Скопје 1957, стр. 54 и д.

⁸⁾ Израз „*συνεδριακή πολιτεία*“ јавља се само један једини пут код Полибија у вези с уређењем Македоније после 168 г. (XXXI, 12, 12). Свакако није случајно што такозвани „претставнички систем управљања“ није оставио никаквог трага у државноправној мисли антике.

а износи и нове резултате археолошке науке. При томе се није пало у грешку да се, супротно неписаном правилу, у дело које има карактер уџбеника унесе и последњи резултати научних истраживања, тојест они резултати који још нису кроз шири публицитет и научну дискусију проверени и нису још добили трајнију важност и одређена места у склопу своје научне области. Али он се не клони да покаже и изнесе — када то материјал о коме говори захтева — и извесна важна питања и спорна места која су у преисториској археологији још увек отворена, но увек пружајући студенту могућност за шире улажење у проблематику и оспособљавајући га за самостално критичко мишљење. Баш због тих својих квалитета за жаљење је што уџбеник није, истина из више оправданих разлога, а с обзиром и на обимност грађе, опширнији по свом обиму. Аутор ово ставља читаоцу на знање, упућујући га и на изворну литературу, што је сасвим у складу са његовим схватањем дела који је пред нама.

Дело је подељено у петнаест главних одељака. У одељцима II—V изнета је материјална, а такође и духовна култура палеолита. Прва два од ових одељака (II и III) посвећена су геолошким, петрографским и палеонтолошким условима и појавама које су у то доба постојале на земљи и њиховим класификацијама, као и теорији еволуције и појави *Номо sapiens-a* и његовим најстаријим расама. Ту је изнет и историјат проучавања геолошко-палеонтолошке прошлости човека, при чему су поменути и знатнији истраживачи и њихови радови на том пољу. На тај начин, уводећи читаоца у археологију палеолита, аутор даје, пропорционално целом делу, шира прегходна знања. Затим се прелази на карактеристична палеолитска артефакта, њихову типологију и намену, њихову географску распрострањеност, на закључке који одатле могу да се извуку и на хронолошку поделу. Завршетак овога дела односи се на духовне манифестације палеолитског човека, његову уметност и схватања која се крећу у сфери магије, превасходно усмерене одржавању и вечном продужењу живота.

У преласку на тле неолитске културе, један одељак је посвећен мезолитском добу с кратким освртом и на епипалеолитички азиског и афричког подручја. Део о неолиту је подељен такође у четири одељка (VII—X). У првом од ових дата је општа карактеристика овог периода и проблем порекла неолитских цивилизација. О двема тезама, моногенистичкој и аутохтоној, изнета су уkratко најважнија мишљења њихових заступника (*G. Childe, Sophus Müller, J. Déchelette, R. Pittioni* и други) и главни аргументи које они дају у прилог својих тврдњи. Но аутор веома критички и опрезно указује на слаба или неodrжива места ових теорија и аргумената, као што је то на пример у питању деловања детерминизма у културној еволуцији, или географске распрострањености и хронолошког одређивања и мегалитских споменика. У систематици неолитских цивилизација изнето је више хронолошких, просторних и типолошких подела археолошких споменика Европе: *Монтелијуса (O. Montelius), Салмона (Ph. Salmon)* и *Ритоа (A. Rutot)* с оправданом критиком *Дешелета; Гроса (V. Gross)* и *Хајерлија (M. Heierli)*; *Питионија* о којој је реч и у прегледу материјала класификованог по културним областима где су још показане и поделе *Кларка (J. Clark)* и *Чајлда*. Затим аутор указује на економику тадањег друштва и на условљеност његовог културног успона. Истиче се да је културни развој веома зависан од општих услова под којима је човек живео и износи се како и зашто је ниво духовне културе непосредно зависан од економског и техничког напретка.

У прегледу материјалне културе неолита изложена су основна знања о типовима насеља и врстама грађевина и њиховим локацијама и о врстама, облицима и начину обраде оруђа и керамике, али без оног претераног респектовања њене типологије као метода који је често занемаривао остале важне елементе које пружају археолошки споменици и друге помоћне гране. Ово излагање завршава се једним кратким освртом на економски саобраћај који има одлучни значај у ширењу културних утицаја и стимулирању прогреса, што доприноси животу — реалној динамици претходних приказивања формалних подела и описа материјала.

У следећем делу је дат преглед најзначајнијег археолошког материјала по одговарајућим карактеристичним културним областима. Прво су изнете

одлике тесалског неолитика, нарочито његове керамике која је богата и варијабилна у својој пре свега бојеној орнаментичности. С обзиром на најстарију појаву мегарона у Диминију и значај те појаве која и са своје стране покреће питање о приоритету култура суседних области Подунављу у односу на културе Средоземља, правилно је постављен и тај проблем. Исто тако се обраћа пажња читаоцу и на спирални мотив. У поглављу о балканско-пудунавској области, која је по свом положају и одликама свог археолошког садржаја веома значајна за проблем преношења културних утицаја и хронолошко фиксирање и појава у њеним суседним крајевима, опет су дати разлози који оповргавају нордиске тезе о културној супремацији севера у преисторији. Такав свој начелан став о овој т. зв. нордиској теорији, заједно са археолошким чињеничким сазнањима на којима је он заснован, писац директно износи још на неколико места, тамо где материјал или схватање о коме је реч то намећу сами по себи (стр. 91—92, 126—127, 138—139, 155 и др.). Даље је обрађена пажња на карактеристичне, особито керамичке одлике, међутим само њиховим помињањем, а без улажења у анализу тог археолошког материјала и диференцирања елемената појединих засебних културних група у склопу целе ове области, мада се оне набрајају, као што се указује и на издвојена географска подручја и њихове главне локалитете. С обзиром на бројност културних слојева у Винчи овом локалитету је посвећено сразмерно више места, а приказана је и антрополошка слика носилаца ове цивилизације. Са западном и средњеевропском облашћу, у којој значајна места заузимају културе звонастог пехара, мегалитска и михелсбершка, као и нордиском, завршава се овај одељак.

Крај излагања о неолиту чини преглед духовне културе тога доба. Овде је реч о новим уметничким производима и схватањима неолитског човека за разлику од уметничког правца и стремљења палеолитског, са којом традицијом је прекинуто, о заједничкој црти која повезује уметничка схватања људи свих крајева Европе тога доба, и о културним импулсима најразвијенијег Југоистока. Како се и религиозна схватања људи неолита мењају и уздижу на виши ниво, размотрене су и те промене праћене на пластици и гробовима, који нам дају о томе најбоље податке. На крају се укратко и посебно помиње стање друштвеног живота ове епохе.

Прелазећи у XI одељку на нову епоху — бронзано доба — писац се прво осврће на огроман значај новог открића и на проблем изворних области и заједница које проналазе и уводе у употребу нову технику, металургијску и занатску, при чему се служи не само резултатима археологије него и лингвистичким дедукцијама, полазећи од речи *χαλμός*, *αε*, *κασίτερος* и других. Такође, даје се списак познатих бронзаноодопских рудника бакра и калаја у Европи и приказују се одговарајућа средства и начин експлоатације ових руда. Ово је излагање нарочито значајно и стога што модерна методологија не може више у толикој мери да се ослања само на закључке који произилазе из типологије, нарочито керамике, када истовремено придаје све већи значај техници израде и анализи материјала од кога су археолошки споменици сачињени. Разумљиво је онда да је за упознавање структуре материје појединих споменика од особитог значаја и познавање квалитета метала и утврђивање рудишта са којих они потичу.

Цивилизацији Егеје и источног Средоземља посвећен је следећи одељак. Аутор, стално узимајући у обзир све могућности међусобних односа ових и њима суседних области, износи ове појаве у свом редоследу излагања прво у Троји и на Кикладима, са хронолошком поделом и примерима археолошких споменика, па на Кипру, с његовим проблемом импорта одн. насељавања из области микенске културе. Прелазећи на резултате истраживања критске цивилизације писац, пошто је изнео њену хронологију и нова знања о њеним писмима, упознаје читаоца са архитектуром и гробовима острва, посуђејем, пластиком, оруђејем, печатима, накитом и ликовном уметношћу. При томе је материјал издвојен и по одговарајућим епохама у којима се јавља и кроз које се усавршава. Једино се споменици позномикенског периода спомињу само у неколико реченица. У прегледу микенске цивилизације, на коју прелази подацима о историјату ископавања и освртом на становиште Еванс — Пендлберија и Вејса о етничком пореклу Микенаца, задржава се нарочито на архитектури,

палатама и гробовима са поменом њиховог археолошког садржаја. Овај одељак завршава се излагањем о хеладској култури, првенствено егинској и минијској керамици, а у светлости односа са суседним областима.

У идућем одељку дата је географска подела цивилизација овог доба с освртом на недостатке систематизација, а затим се опет износе критичка оцена типолошког метода у хронологији и још увек недовољно утврђена сазнања о етничким носоцима бронзанодропских култура. У прегледу европске материјалне културе (углавном изван егејске области, о којој је, видели смо, посебно било речи), наводе се бронзана оруђа и оружја и њихова обрада, па накит, нарочито фибуле, њихови облици и орнаменти, затим типови зграда и насеља и занимања становништва. Даље је реч о орнаментички и технички посуђа, углавном оног од керамике, па о одећи људи и жена овога доба. Следеће поглавље је посвећено бронзанодропским мегалитским споменицима средоземних и атлантских земаља — толосоидним гробницама и њиховом пореклу, долменима, гробним одајама („allées couvertes“), менхирами и њиховом значењу, кромлесима и редовима менхира и њиховој намени. Помињу се затим и други начини сахрањивања по којима су диференциране целе цивилизације. На узроке повећања саобраћаја и на појаву новца је даље такође обрађена пажња. На крају изнет је увид у Дешелетову хронолошку периодизацију са карактеристикама покретних археолошких споменика за његова четири периода.

Излагање о бронзаном добу завршава се у XIV одељку који се односи на духовну културу. Дат је основни појам о идејама, претставима и мотивима разнородних уметничких остварења појединих главних културних области. Помињу се уметничке претставе изражене као велике грауре на стенама западне и северне Европе. О најважнијим уметничким споменицима Југоистока је већ било говора раније. Објашњени су начини сахрањивања и замисли људи тог доба, које одатле можемо да дознамо, о загробном животу; поменута су и њихова основна религијска схватања — обожавање симбола појединих божанства, хелиолатрија и зоолатрија као и њихове одговарајуће претставе и атрибути.

XV-ти, последњи одељак књиге односи се на старији период гвозденог доба. О добу увођења у употребу и о распрострањању гвожђа као нове занатске сировине по појединим областима, а од стране разних народа — нарочито Хегита, Египћана, Хелена, Илира, Скита, Келта — дат је општи преглед. Затим, у осврту на Хеладу овога доба, реч је углавном о геометриском вазном стилу, док је преглед материјалне културе Апенинског Полуострва обрађен опширније. Различите тезе Херодота, Мак Ивера, Бумилера и других о пореклу Етрураца, као и, у вези с овим, однос Етрураца према аутохтоној Виланова-цивилизацији, представљају даље ауторово интересовање. Приказани су облици односно конструкције гробова и начини сахрањивања и разноврсни културни садржај важнијих гробница — *tomba del Duce*, *tomba del Guerriero*, *tomba Regolini Galassi*, *tomba Bernardini* и др. — и некрополе, као што су оне на местима *Vetralla*, *Marsiliana*, *Veii*, *Bisenzio* итд., а на појединим значајнијим у њима нађеним споменицима се нешто дуже задржава, као на пример на Бокхорисовој вази, рељефној сребрној купи из гроба Бернардини или фибули са т. зв. Маиносовим натписом, при чему је увек вођено рачуна о хронологији и утицајима других култура. У продужењу овога посвећено је поглавље Виланова-цивилизацији, питању етничких носилаца ове културе и њеном односу према старијим аутохтонима, као и хронолошкој подели са карактеристикама материјала издвојеног по њеним појединим периодима. Овде су такође поменуте и хронолошке фазе културних група Голасека (*Golasecca*) и Есте.

Приказујући халштатску цивилизацију аутор пише о њеној распрострањености, сукцесивном увођењу у употребу гвожђа у европским областима и о најосновнијим карактеристикама халштатских покретних споменика. Износећи хронолошки оквир халштатске културе он се критички осврће на узимање Рајнекеовог „Ц“ периода за њен почетак, сматрајући да је њено настајање готово два века раније. Ово своје становиште базира на односу Халштата према поцима гвозденодропских култура Италије (по Палотину — *Palottina* — VIII в. ст. е.) и севернијих области које се са гвожђем упознају још касније. Даље се приказује проблем етничких носилаца култура халштатског доба, образо-

вања ових етника и њихових међусобних односа, нарочито питање порекла Келта с освртом на теорије К. Клемена и Е. Радемахера и питање Илира и њиховог односа према Лужичкој култури и тракастој керамици, с критиком Шухартове теорије о овим проблемима. Излагање о Халштату завршава се, а тиме и само дело, једним компаративним резимеом достигнућа духовне културе и друштвених односа медитеранских земаља и средње и североевропских области. Овде је уједно дан осврт и на значење и карактеристике хтонског култа, култа хероса и Велика Мајке.

Дело је само први део уџбеника, као што је напоменуто у његовом наслову. Намера је аутора да у другом делу изнесе и репродукције и цртеже помињаних важнијих споменика који су изостали углавном и најалост из техничких разлога. Тако се може примити овај недостатак, јер није довољно што су за извесне претставе наведене репродукције из литературе. С једне стране то донекле још јаче потстиче марљивог студента да у свом раду користи више оригиналних дела, но с друге стране овај недостатак чини да је студентима ипак много мање споменик пред очима но што би то било потребно и пожељно. Од користи би биле и упоредне табеле географске распрострањености, типолошких одлика и хронолошке периодизације карактеристичног и већ довољно познатог археолошког материјала, као евентуално и специјалне мапе израђене за поједине области у вези настанка појединих култура и њихове територијалне експанзије у одређеним временским раздобљима, што такође може да припадне овом другом делу уџбеника.

Књига, штампана на веома лошој хартији, има штампарских грешака, и то и оних које нису стигле да буду унете у исправку. Међу овима има и грубих, што је случај на стр. 16, где стоји да терцијарно доба има три епохе уместо четири, а и ове три су набројане измењеним редоследом.

Писцу је десетогодишње искуство наставника Београдског универзитета у многоме помогло да обави овај ни мало лак и веома одговоран посао, док су с друге стране ово лично искуство, познавање процеса асимилације потребних знања од стране студената и ширина комплексног научног прилажења археолошкој материји, што захтева већ само изношење потребних знања са катедре, омогућили овом делу вредност солидног универзитетског приручника у извесном сажетом обиму. Када се има на уму да је ово први уџбеник археологије на српском језику и први уопште издат у нашој земљи, онда је јасно да је значај обављеног посла око израде овог дела још много већи.

Сабла П. Тушунџић, Београд.

ВЕСТНИК ДРЕВНЕЙ ИСТОРИИ, 1956 год. (1—4), Москва АНСССР

Овогодишње свеске ВДИ садрже 17 расправа, које су посвећене соц.-екон. проблемима и, у мањој мери, политичкој и културној историји Старог Истока, Грчке, Рима, Закавказја и Црноморског приморја у античко доба. Од радова посвећених Истоку треба поменути чланак Н. Б. Јанковске *Нека ишјања економике асирске државе* (I, 28—46) која је на основу списка дажбина и података о плену освајачких похода у најстаријим аналима (до VIII в. ст. ере) дала анализу производне појединих области које су улазиле у састав асирске државе, сматрајући да је та разноврсност у економици разних области условила развитак веза и водећу улогу Асирије у размени на Истоку. Л. Е. Матје *Хеб-Сег* (III, 7—28) — расправа о значају египатског празника ритуалног „убиства“ и „оживљавања“ цара. Порекло овог ритуала Матје тражи у прастаром обичају стварног убијања остарелог или негодесног племенског вође.

Текст скоро откривених натписа из Сев. Сирије са реке Оронта, где је био један од центара старе државе Алалах, која је само кратко време уживала политичку самосталност, пружио је И. Л. Гелцеру, *Нови налази из сјајној Алалаха* (I, 14—28), значајне податке за изучавање најстаријих економских односа државе Алалах, коју од XVIII в. (таблице VI слоја) до XV в. (таблице IV слоја) карактеришу првобитно-општински односи, али и неке црте раноробовласничких облика производње. О неким цртама социјалног и политичког развоја државе Алалах писао је Гелцер у једној другој расправи (III, 3—29).